

ПРАВОВІ ОСНОВИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО ДОГОВОРУ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК 1919 р.

Проаналізовано політику вищого партійного керівництва щодо об'єднавчих процесів у радянських республіках в умовах воєнного стану. Доведено, що військово-політичний договір був одним із елементів об'єднаної політики радянської влади і розглядався як складова розбудови радянської державності з метою юридичного оформлення єдиної союзної держави.

Ключові слова: військово-політичний договір, радянська влада, радянські республіки, радянська державність, вище партійне керівництво.

Проанализирована политика высшего партийного руководства касательно объединительных процессов в советских республиках в условиях военного времени. Доказано, что военно-политический договор был одним из элементов объединительной политики советской власти и рассматривался как составляющая основания советской государственности, целью которой было юридическое оформление единого союзного государства.

Ключевые слова: военно-политический договор, советская власть, советские республіки, советская государственность, высшее партийное руководство.

The policy of the top party management concerning the processes of unification in the Soviet Republics under the martial law is analyzed. The military and political agreement was proved to be one of the elements of the unification policy of the Soviet power and was considered a constituent of formation of the Soviet statehood with the aim of legal registration of the united federal state.

Key words: military and political agreement, the Soviet power, the Soviet Republics, the Soviet statehood, the top party management.

Питання військової та політичної співпраці між радянськими республіками напередодні створення СРСР загалом висвітлювалось у вітчизняній історико-правовій науці. Радянська наука доводила, що результатом такої співпраці став військово-політичний договір, укладений 1919 р. радянськими республіками з метою забезпечення військової єдності на період військового часу. Глибоке вивчення джерельної бази й переосмислення наявної наукової літератури підтверджують той факт, що даний договір є складовою політики вищого партійного керівництва РСФРР щодо розбудови радянської влади в республіках і був одним із комплексу договорів радянських республік на шляху до юридичного оформлення союзної держави.

У контексті нашого дослідження актуальними є наукові напрацювання Б. Бабія, П. Брицького, Н. Бугая, Д. Злагопольського, С. Кульчицького, Г. Макарової, О. Чистякова, О. Юрченка та ін. Однак на сьогодні практично відсутні комплексні узагальнюючі праці, що відображали б повну й об'єктивну картину ролі військово-політичного договору радянських республік 1919 р. в юридичному оформленні СРСР.

У січні 1919 р. в умовах військового стану з метою створення єдиного військового фронту уряд УСРР виступає з ініціативою створення дієвого оборонного

союзу радянських республік. Таку потребу ініціювали також Латвія (січень 1919 р.), Білорусія і Литва (лютий 1919 р.)¹. З огляду на це 8 квітня 1919 р. прийнято ряд директив ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У, в яких наголошувалось на єдності дій на всіх фронтах, що, в свою чергу, вимагало єдності командування Червоної Армії на всіх фронтах, єдності постачання Червоної Армії на всіх фронтах і єдності управління залізними².

У контексті нашого дослідження актуальними є наукові напрацювання Б. Бабія, Н. Бугая, Д. Златопольського, М. Ірошнікова, С. Кульчицького, О. Чистякова та інших. Проте нині майже немає праць, які узагальнювали б і відображали повну й об'єктивну картину трансформації органів державної влади РСФРР у 1917–1922 роках.

Фактично директиви передбачали підпорядкування військово-політичній сфері РСФРР, яке у зазначений період здійснювалось у двох напрямках. Перший передбачав поширення в Україну відповідних нормативно-правових документів, чинних у радянській Росії, другий – укладення спільних актів для обох республік. 11 лютого 1919 р. комісар військових справ УСРР видав наказ, згідно з яким «усі декрети, закони, постанови й накази, що стосуються Червоної Армії й предметів відання Народного Комісаріату Військових Справ, як уже видані, так і надалі видавані відповідними органами РСФРР, набували сили й застосування в УСРР»³. Такий принцип застосовано щодо комісаріатів військових і морських справ, шляхів, постачання, які повинні працювати «виключно і в найсуворішій погодженості з директивами відповідних комісаріатів РСФРР»⁴. Спільна боротьба повинна була показати, що проти ворога можна боротися тільки шляхом об'єднання матеріальних, людських і трудових ресурсів, створення єдиного військового командування та єдиного керівництва всіма галузями державного управління у сфері безпеки та оборони.

Зауважимо, що об'єднувача ініціатива виходила, основним чином, саме від ЦК РКП(б) та державних органів РСФРР, а втілювалася вона уповноваженими на керівних посадах в Україні, які працювали за призначенням РКП(б).

Під тиском військ Антанти постала необхідність у посиленні військової єдності радянських республік⁵. З метою створення єдиного фронту радянських республік, укріплення і розширення їх військової співпраці В. Ленін 24 квітня 1919 р. дає вказівку ЦК РКП(б) про негайне складання тексту директиви про воєнну єдність (злиття) республік⁶. З метою підвищення обороноздатності країни та створення могутньої армії він розробив «Проект директиви ЦК про воєнну єдність»⁷. Проект став базовим для рішень Пленуму ЦК РКП(б) від 4 травня 1919 р., де наголошувалось на необхідності встановлення суворого централізму в галузі військового управління і командування⁸. З ініціативи В. Леніна на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) розроблено програму об'єднання республік на основі військово-політичного союзу. Одним із перших таке рішення підтримав голова уряду УСРР Х. Раковський, стверджуючи, що «республікам, де владу взяли робітники та селяни, необхідно згуртувати свої сили навколо Радянської Росії»⁹.

Спеціальна комісія на чолі з Л. Каменевим, створена з ініціативи ВЦВК, навесні 1919 р. отримала завдання визначити форми і принципи військово-політичного об'єднання радянських республік. Результатом її роботи став висновок, що військово-політичний союз необхідний в умовах воєнного часу, а повне злиття України з Росією в перспективі є надзвичайно актуальним і необхідним для обох республік¹⁰.

Керуючись ленінською директивою і рішенням Пленуму ЦК РКП(б), Всеукраїнський ЦВК Рад 18 травня 1919 р. прийняв постанову про об'єднання військових сил радянських республік. Постанова передбачала:

1) вся військова боротьба з ворогами радянських республік повинна бути об'єднана в усіх радянських республіках;

2) всі матеріальні засоби, необхідні для ведення цієї боротьби, повинні бути зосереджені навколо спільного для всіх республік центру¹¹.

Відповідно до цього ВУЦВК доручив Президії ВУЦВК звернутися до ЦВК радянських республік з пропозицією виробити конкретні форми організації єдиного фронту революційної боротьби. 31 травня Рада Оборони Литви і Білорусії також звернулася до Всеросійського ЦВК з пропозицією створити військовий союз.

З огляду на це Всеросійський ЦВК наполягав на законодавчому оформленні військово-політичного союзу радянських республік. Декретом від 1 червня 1919 р. він визнав за доцільне провести у погодженні з ЦВК і раднаркомми республік тісне об'єднання військової організації і військового командування, рад народного господарства, залізничного управління і господарства, фінансів, комісаріатів праці радянських соціалістичних республік. Управління зазначеними галузями повинно зосереджуватись в руках єдиних колегій. Для здійснення вказаних завдань ВЦВК мав створити комісію, якій доручалось вступити в переговори з представниками відповідних ЦВК республік і спільно виробити остаточні форми об'єднання¹².

У тексті декрету передбачалось: «Советские социалистические республики, созданные трудящимися массами на территории России, Украины, Латвии, Литвы и Белоруссии, неоднократно и во всеуслышание заявляли о своей готовности вступить в мирные переговоры с целью прекратить навязанную им войну ... Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет Советов признает необходимым провести тесное объединение: 1) военной организации и военного командования; 2) Советов народного хозяйства; 3) железнодорожного управления и хозяйства; 4) финансов и 5) комиссариатов труда советских социалистических республик России, Украины, Латвии, Литвы, Белоруссии и Крыма с тем, чтобы руководство указанными отраслями народной жизни было сосредоточено в руках единых колегий.

Объединение должно быть проведено путем соглашения с Центральным Исполнительным Комитетом и Советами Народных Комиссаров указанных советских республик»¹³.

Характерно, що в основу декрету закладено «Проект директивы ЦК о военном единстве», автором якого був В. Ленін, а основою такої єдності стало збереження й укріплення радянської влади в республіках¹⁴. Аналізуючи практичну діяльність радянської Росії зі здійснення об'єднаної політики, В. Ленін заявляв, що таке об'єднання уособлювало згуртованість республік у боротьбі проти імпералістичних країн, до формування міцного союзу між ними¹⁵.

Можемо стверджувати, що в період громадянської війни та іноземної військової інтервенції політико-правові взаємини між радянськими республіками юридично визначались декретом ВЦВК «Про військовий союз радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби проти імпералістів» від 1 червня 1919 р.¹⁶ 14 червня 1919 р. ЦВК України підтвердив чинність декрету в республіці. За об'єднуваними відомствами залишалися назви народних комісаріатів (крім військового, яке скасовувалося)¹⁷.

21 червня 1919 р. ЦВК України прийняв постанову, якою визнавалось недоцільним самостійне існування Українського фронту та Української Радянської Армії і передбачалось їх злиття із загальним фронтом усіх радянських республік під єдиним командуванням Реввійськради РСФРР. Декретами і постановами Радянського уряду УСРР в Україні поширено чинність декретів РСФРР з питань постачання Червоної Армії та управління залізничним транспортом. 15 серпня 1919 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про об'єднання Наркомату шляхів УСРР з Наркоматом шляхів РСФРР.

Продовжуючи об'єднавчу політику, В. Ленін окреслив основні принципи розбудови державно-правових взаємин радянських республік в умовах військово-політичного єднання. Передбачався добровільний союз націй, що ґрунтувався б на добровільній згоді. У пункті 2 Резолюції ЦК РКП(б) «Про радянську владу в Україні» зазначено: «Вважаючи безперечною для всякого комуніста і для всякого свідомого робітника необхідність якнайтіснішого союзу для всіх Радянських республік в їх боротьбі з грізними силами всесвітнього імперіалізму, РНК стоїть на тій позиції, що визначення форм цього союзу буде остаточно вирішене самими українськими робітниками і трудящими селянами»¹⁸.

Зауважимо, на практиці ця ідея мала більше декларативний зміст. Найменша підозра у відхиленні від проголошеної лінії призводила до постійних кадрових змін у партійних лавах і радянських керівних органах.

Визначена В. Леніним програма зміцнення радянської влади в Україні й розширення у зв'язку з цим державної співпраці радянських республік передбачала розвиток федеративних зв'язків між УСРР та РСФРР відповідно до постанови ЦВК Рад України від 18 травня та декрету ВЦВК від 1 червня 1919 р. У пункті 3 резолюції ЦК РКП(б) «Про радянську владу в Україні» йшлося, що «в даний час відносини між УСРР і РСФРР визначаються федеративним зв'язком на ґрунті рішень ВЦВК від 1 червня 1919 р. і ЦВКУ від 18 травня 1919 р.»¹⁹. За рішенням ЦК РКП(б) у вересні 1919 р. ліквідовано чинний урядовий апарат і призначено керований з Москви Всеукраїнський революційний комітет з правами вищої влади в Україні²⁰.

Отже, Україна фактично позбавлялася суверенітету. Доля її владних структур вирішувалася в Москві, часто без участі представників українського народу. Конституційні норми замінювалися директивами, декретами, постановами та резолюціями.

Значимо, що декрет ВЦВК від 1 червня 1919 р. втілити повною мірою не вдалось. Прибалтика, Білорусія і Україна були захоплені іноземними військами. В умовах воєнного стану радянська влада була відновлена в Україні у грудні 1919 р., в Білорусії – в червні 1920 р., в Прибалтиці – в 1940 р.²¹.

Після відновлення більшовицької влади на території України постало питання відновлення державного центру УСРР. З цього приводу Х. Раковський запропонував В. Леніну відновити УСРР як незалежну державу, але за умови об'єднання в єдиному московському центрі управління обороною і командуванням на основі декрету від 1 червня 1919 р.²². На його переконання, при об'єднанні будуть забезпечені як загальні інтереси усіх радянських республік, так і кожної з них зокрема²³.

З метою пристосування існуючих органів радянської влади до тодішньої військово-революційної ситуації 11 грудня 1919 р. постановою ЦВК і РНК УСРР створено тимчасовий надзвичайний орган революційної влади – Всеукраїнський революційний комітет (Всеукрревком) на чолі з Г. Петровським.

У виданому в той же день Маніфесті до робітників і селян України Всеукрревком підкреслив значення союзу українського і російського народів. У документі зазначено: «...Завдяки могутній допомозі Червоної Армії робітничо-селянської Росії, в яку влилася і українська Червона Армія, трудящі України дістають можливість міцно і назавжди закріпити свою трудову владу на українській землі. У вогні і крові укладається непорушний союз вільного українського селянина з робітником і селянином Росії... Над могилами робітників і селян Росії, які полягли за волю українського селянина, закарбовується на віки вічні вільний союз вільного українського трудового народу з вільними російськими робітниками і селянами»²⁴.

Очевидно, що пропаганда остаточного злиття республік проводилась обережно, щоб виявити реакцію громадськості. Саме тому українським робітникам і селянам надавалось право безпосереднього здійснення державної влади²⁵. Однак остаточне рішення з даного питання повинен був прийняти IV Всеукраїнський з'їзд рад.

Політбюро ЦК підтримало принципи розбудови радянської влади, зазначивши, що Україна і Росія об'єднуються на основі постанови ВЦВК від 1 червня 1919 р.; водночас партійним шляхом провадиться обережна підготовка до злиття України та Росії. Тези з Українського питання були винесені на VIII Всеросійську партконференцію, де їх і було схвалено²⁶.

З метою зміцнення єдності між УСРР та РСФРР Всеукрревком, на розвиток угоди ЦВК Рад України та Всеросійського ЦВК від 1 червня 1919 р. про об'єднання військових сил радянських республік, постановою від 27 січня 1920 р. анулював усі декрети і постанови УСРР у сфері військових органів, ради народного господарства, продовольчої справи, шляхів, пошт і телеграфів, фінансів, трудового соціального забезпечення і замінив їх відповідними декретами та постановами РСФРР²⁷. Декрети РСФРР вступали в силу відразу, з моменту опублікування постанови, і підлягали негайному виконанню²⁸.

Отже, практика військово-політичної співпраці радянських республік призвела до її узаконення шляхом укладення воєнно-політичного договору. Військово-політичний союз, як і більшість тогочасних договорів, був укладений за принципом жорсткої централізації та порушення прав державного суверенітету. Він розглядався вищим партійним керівництвом як елемент системи договорів між радянськими республіками на шляху до юридичного оформлення союзної держави.

1. *Шевцов В. С.* Национальный суверенитет (проблемы теории и методологии). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 77. 2. *Макарова Г. П.* Осуществление ленинской национальной политики в первые годы советской власти (1917–1920 гг.). – М.: Наука, 1969. – С. 111–112. 3. *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен, 1971. – С. 309. 4. *Бабій Б. М.* Союз РСР і роль України в його утворенні. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 79. 5. *Макарова Г. П.* Осуществление ленинской национальной политики в первые годы советской власти (1917–1920 гг.). – М.: Наука, 1969. – С. 113. 6. *Ленин В. І.* Чергові завдання Радянської влади. – К.: Політвидав України, 1989. – С. 95; *В. І. Ленин*, КПСС о партийной и государственной дисциплине. – М.: Политиздат, 1988. – С. 143–144. 7. *Шевцов В. С.* Национальный суверенитет (проблемы теории и методологии). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 77. 8. *Бабій Б. М.* Союз РСР і роль України в його утворенні. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 80–81. 9. *Волковинський В. М., Кульчицький С.В.* Християн Раковський: Політичний портрет. – К.: Політви-

дав України, 1990. – С. 111. **10.** *Кульчицький С.* СРСР як імперія нового типу. Чому Ленін приховав свою промову щодо «українського питання»? // День. – 2010. – № 72-73. – С. 9; Уряди України у XX ст.: науково-документальне видання / А. Кінах, В. Литвин, Б. Патон, В. Смолій. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 309. **11.** *Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик (в документах) / Сост. Н. Т. Савенков.* – М.: Юридическая литература, 1973. – С. 131. **12.** *Хрестоматія по истории СССР: 1917–1945 / Под ред. Э. М. Шагина.* – Москва: Просвещение, 1991. – С. 210. **13.** *Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. – Том 2. Лютий 1917 – 1996 р. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький.* – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. – С. 151. **14.** *Шевцов В. С.* Национальный суверенитет (проблемы теории и методологии). – М.: Юрид. лит., 1978. – С. 77. **15.** *Бабій Б. М.* Союз РСР і роль України в його утворенні. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 82. **16.** *Кульчицький С.* Утворення Союзу РСР // Історія України. – 2001. – Квіт. (№ 15). – С. 4. **17.** *Уряди України у XX ст.: науково-документальне видання / А. Кінах, В. Литвин, Б. Патон, В. Смолій.* – К.: Наукова думка, 2001. – С. 309. **18.** *В. І. Ленін,* КПРС про Радянську багатонаціональну державу. – К.: Політвидав України, 1982. – С. 46. **19.** Там само. **20.** *Брицький П., Юрійчук С.* Утворення СРСР: радянський стереотип та історико-правова дійсність. – Чернівці: Знання, 2002. – С. 4-5. **21.** *Макарова Г. П.* Осуществление ленинской национальной политики в первые годы советской власти (1917-1920 гг.). – М.: Наука, 1969. – С. 118. **22.** *Кульчицький С.* Комуністична і антикомуністична революція в Україні (статті третя та четверта) // Історія в школах України. – 2005. – № 6. – С. 55. **23.** *Волковинський В. М., Кульчицький С. В.* Християн Раковський: Політичний портрет. – К.: Політвидав України, 1990. – С. 112. **24.** *Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. – Т. 2: Лютий 1917 – 1996 р. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький.* – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. – С. 151. **25.** *Уряди України у XX ст.: науково-документальне видання / А. Кінах, В. Литвин, Б. Патон, В. Смолій.* – Київ: Наукова думка, 2001. – С. 310. **26.** *Кульчицький С.* Комуністична і антикомуністична революція в Україні (статті третя та четверта) // Історія в школах України. – 2005. – № 6. – С. 55. **27.** *Макарова Г. П.* Осуществление ленинской национальной политики в первые годы советской власти (1917–1920 гг.). – Москва: Наука, 1969. – С. 122. **28.** *Златопольский Д. Л., Чистяков О.И.* Образование Союза ССР. – М.: Юридическая литература, 1972. – С. 111.